

DEN "DANSKE FRISKE STRAND" OG 1800-TALLETS LANDSKABSMALERI

1800-tallets landskabsmaleri spillede en central rolle i konstruktionen af en opfattelse af det typiske danske landskab. Et landskab med bløde bakker, bøgetræer, gerne et glimt af vand, og gerne fra Nordsjælland: landskabet, som indgår i den nationale identitet, der også defineres i perioden (Oelsner, *Fælles forestillet* 329). Denne definition fungerer stadigvæk, den underbygges faktisk løbende af fx store udstillinger om *Guldalderen*, som perioden sigende betegnes i dag. Det sidste årtiers forskning har påvist, at der er nutidige konsekvenser af denne konstruktion af den nationale ideelle geografi. I og med at det drejede sig om at skabe en identitet, en tilnærmet entydigt fælles opfattelse af den danske natur og geografi, må der nødvendigvis også være tale om en forenkling. Og en sådan forenkling må nødvendigvis skabes ved et fravalg af naturtyper og geografier, som ikke kan passes ind i konstruktionen af dette ideal.

For at forholde sig nuanceret til nutidens naturværdier, som jo kan være naturidealer, -pleje og -brug, er det værd at afdække og analysere 1800-tallets forhandlinger i denne diskurs. Idet den tilvalgte natur og geografi i denne kontekst per definition er velkendt, så er det interessant at afdække og analysere hvilke geografier, der kan udpeges som fravalgte.

Fig. 1. P.C. Skovgaard: Et sjællandsk Landskab, hvortil Motivet er taget ved Fredensborg, 1841. Olie på lærred, 116 x 160 cm. Skovgaardmuseet (inv.nr. 19.985), public domain. Udstillet på Charlottenborg 1842.

Det er også relevant at spørge, hvordan disse fravalgte geografier opfattes i dag: Hvis de anses som uattraktive, er det så en konvention fra 1800-tallets landskabsideal, som det er på tide at gøre op med?

Strand er et centralt eksempel på en geografi, der ændrer position over tid. Udgangspunktet er præmissen, at *strand* i dag meget ofte forstås som ensbetydende med *sandstrand* og/eller *badstrand*; og at denne sandstrand opfattes som en væsentlig del af landet, dets natur og geografi. Imidlertid var og er *strand* mere og andet end sandstrand, og vejen til nutidens opfattelse starter angiveligt i 1800-tallet. I billedkunsten i begyndelsen af 1800-tallet er stranden relativt ubeskrevet. Men som en del af bearbejdningen af landskabet i løbet af århundredet, fremkommer strand og kyst som en væsentlig topografi. Denne udvikling sker i en samtidighed med fremskridt inden for den geografiske faglighed, hvor der i 1855-7 udkommer et centralt værk:

Fig. 2. Illustration i Erslevs *Den Danske Stat* (1) af Vilhelm Kyhn: Parti ved Ulfund (Kallehave). Det kongelige Bibliotek

E. Erslevs *Den Danske Stat, En Almen Geografisk Skildring for Folket* (Christiansen 396). I bogen, som er illustreret af tidens landskabsmalere, udpeges kysterne til at være den centrale, særligt typiske, danske geografi. Parallelt med udgivelsen er kunstnerne begyndt i langt højere grad at skildre strande og kyster, især en kunstner som Vilhelm Kyhn (Oelsner, *Overblik og grænser* 161-62). Senere i århundredet er der den kendte kunstnerkoloni på Skagen med utallige strandmotiver (Bøgh Jensen). På baggrund af, at 1800-tallets landskabsmaleri så klart viser et tilvalg af strande, som de ses ved Skagen, vil denne artikel efterspørge, om landskabsmaleriets udvikling i århundredet også kan pege på, hvad der sker med de andre mulige forståelser af strande, der kendes sprogligt og geografisk.

For at få en ide om bredden i datidens landskabsmaleri, der er uholdt af eftertidens overlevering, er det, særlig i en sammenhæng hvor fraval-

gene har interesse, nødvendigt med en tilgang, der kommer 'bag om' den almindelige kunsthistoriske diskurs. Som påvist af bl.a. Gertrud Oelsner, er katalogerne fra Kunstakademiets årlige Charlottenborg-udstilling en central kilde. Der er udstillinger før 1807, men efter 1807 er det hvert år og med et trykt katalog. Katalogerne er naturligt nok en del af samlingen på Kunstakademiets Bibliotek, og i dag er de desuden let tilgængelige i digitaliseret udgave. Disse årlige udstillinger var det sted, hvor man regelmæssigt kunne opleve et større udsnit af aktuelt landskabsmaleri (fx Oelsner *Det opdelte land* 83). Oelsner har, særligt i *En fælles forestillet nation*, påvist den komplekse, også politiske, proces i etableringen af et nationalt landskab og hvordan landskabsmaleriet bidrog (*Fælles forestillet* 50-1). Katalogerne indeholder imidlertid billedernes *titler*, så det er kun formuleringen i titlen, der kan fortælle, hvad billedet forestiller. For at finde så mange strandmotiver som muligt er det også nødvendigt at søge bredere end kun ordet strand: Titlen skal enten indeholde ord, der præciserer et strandområde og/eller en stedsbetegnelse, der rummer et strandområde. Med dette udgangspunkt er det nødvendigt at se nærmere på etymologi og geografiske definitioner og begreber.

Det nutidige geografiske strandbegreb indbefatter mange andre former end sandstrand for havets overgang til land, og samler disse med andre kystrelaterede begreber under *kystområdet*. Kystbegrebet er her langt mere rummeligt og, med kystlinjens længde i Danmark taget i betragtning (7000 km), langt mere relevant end 'kun' sandstrandene (Binderup *Kystlands-kabet*). Kystbegrebet er også påviseligt langt mere retvisende for, hvordan landet bebos og har været beboet også før-historisk. Den store forskel er især livsmulighederne og bosætningsmulighederne på de forskellige kyst- og strandtyper. Etymologien viser ligeledes en rummelighed og præciserer ændring og udvikling i *strands* betydning. Denne rige variation er ikke det typiske strandbillede i dag, angiveligt fordi udviklingen i 1800-tallet favoriserer sandstranden. Men som 1800-tallets udvikling også viser, så bevares diversitet, som beskrevet af Erslev under kyst-begrebet, i landskabsmaleriet faktisk sideløbende med sandstrandens popularitet. I det følgende påvises dette flerfagligt: *Stranden*, som beskrevet i etymologi, kartografi og geografi bliver sat i relation til 1800-tallets danske landskabsmaleri. Som det vil ses,

så indikerer landskabsmaleriet, at den danske strand dengang var både blå og brun og grøn, og blev brugt til helt andre ting end (bade)turisme.

På baggrund af, at 1800-tallets landskabsmaleri så klart viser et tilvalg af strande, som de ses ved Skagen, vil denne artikel efterspørge, om landskabsmaleriets udvikling i århundredet også kan pege på, hvad der sker med de andre mulige forståelser af strande, der kendes sprogligt og geografisk.

ETYMOLOGI: "HER RISLE [...] BØLGER [...] LANGT UD I DEN HIMMELBLÅ STRAND".¹

I *Ordbog over det danske sprog* har *strand* to overordnede betydninger: én som angiver det vandet nærmeste landområde og én som betyder "den landet nærmeste del af vandet, især af havet; navnlig om den forholdsvis lave, grunde del af vandet lige uden for kysten" (ODS: Strand). H.C. Andersens tekst "Du danske friske strand" angives som eksempel på betydning af landområde, men ifølge ordbogens eksempler har digteren i andre sammenhænge brugt ordet for et vandområde. Med denne flertydighed i brugen af *strand*, er det vigtigt at være opmærksom på hvilken betydning en given tekst bruger, især i en 1800-tals sammenhæng. En gennemgang af Erslevs *Danske Stat* levner ingen tvivl: Erslev bruger kun ordet *strand* alene, som en selvstændig betegnelse, to gange i hele bogen (97, 164). Der er dermed klart at ordet ikke bruges i forbindelse med beskrivelsen af den centrale geografi, som jo ifølge Erslev er kysterne. I sammenhænge hvor *strand* er et egennavn, ses det både alene og sammensat hos Erslev, fx: "Nordstrand", "Kallebodstrand" "Stege Strand" og "Marstrand" (ved Skagen). Denne brug er netop angivet i ordbogens betydning 2.2:

om en begrænset del af et større vandomraade. jf. Nørrestrand. navnlig om bugt, fjord, sund. "En arm af havet, som løber i en by." Moth.S852. især i farvandsbe-

---

1 En maleriudstilling i København i 1986 om "Danske Kyster" diskuterer ikke strandbegrebet, men bekræfter med et digteksempel indledende i kataloget, at strand har denne betydning i første halvdel af 1800-tallet. Citatet er fra Oehlenschläger (Nørregaard-Nielsen 5).

tegnelser som Kalvebodstrand (sund mellem Kbh. og Amager. Trap.4I.759), Stege Strand (bugt ved Stege. Etlar.GH.I.3. Trap.4III.491) (ODS: Strand).

De steder, hvor Erslev anvender sammensatte ord med *strand*, giver yderligere klarhed til denne brug af *strand*, med betydningen et vandområde: Erslev skriver om, at mosernes bund er "Strandgrund" (19, 113), hvilket man i dag vil benævne hav- eller søbund. "Strandbred" bruger Erslev også fx på s. 21 i forbindelse med Limfjorden, og s. 25 i beskrivelse af Vesterhavskysten: når man er kommet "ned til Strandbredden" og "da se vi Bølger..., rulle de op imod Strandbredden, liig mægtige Vandfald bryde de frem og bedække Kysten med Skum" (forf. fremhævnings). Dette er et eksempel på, at kysten er det overordnede begreb for landets afgrænsning, og at strandbredden er betegnelsen for land i umiddelbar relation til strand (=vandområde). Hos Erslev forekommer kyst da også op til mange gange på hver side. Strandbred omtales også på s. 76 i forbindelse med rullesten, som dannes i "Havet og kastes derfra op paa Strandbredden". I en sammenhæng med (Vester)havet, så bliver et synonym med strandbred fx havstok, og de grønne strandbredder i fjorde er nutidens strandenge. Ordbogsopslag på "Strandbred" oplyser ligeledes at ældre brug omfatter "de grønne strandbredder" fx i relation til en å eller en flod; og at der kan tales om strandbredder, der er stenede og/eller som består af klipper (ODS: Strandbred).

I første halvdel af 1900-tallet er kyst fortsat det overordnede begreb. I *Salmonsens Konversationsleksikon*, 2.udg. uddybes det at:

Strand betegner den yderste del af kysten, som støder op til Havet, og til dels beskyttes af dette, thi også den *Strandbredden* nærmeste del af Havbunden med Vandet som overskyller den, indbefattes under begrebet S. ('der vil løbe meget vand i S. inden det sker'). *Forstrand* betegner de Dele af Landet, som ligger tørre ved Ebbe og overskylles ved Flod. Ved Søer og Floder benyttes Udtrykket *Bredden* (Sal.: Strand).

I dag derimod betyder *strand* kun et landområde, jf. fx. at i den nutidige definition af strandbred er denne det samme som strand, "ofte dog med særlig tanke paa dennes sandede del, nærmest ved vandet" (ODS: Strand).

Strand er et nordgermansk/oldnordisk ord. De ældste former er Strönd/Strind, og dansk, svensk og norsk får *strand* fra disse i betydningen "rand" og "lange udbredte strøg". Engelsk og tysk får ordet fra Skandinavien via

Østersøområdet omkring årtusindskiftet, og i tysk erstatter det "Gestade" og "Ûfer". I Tyskland breder det sig fra nordkysten til hele landet. Fransk får ordet "estran" fra tysk. På tysk ses lignende problematikker med betydningen som de danske. I Grimms tyske ordbog er hovedbetydningen "havets bred" ("Ûfer") det vil sige de lavest liggende sandede eller stenede strøg langs vandkanten (DW: Strand). Den nutidige brug er reelt indskrænket til sandstrande, eller som overordnet betegnelse for et lands kyster, men tidligere betydning omfatter flodbredder (OED: Beach; OED: Strand).

Strand bruges sjældent i nyere engelsk, dog med undtagelser: I overordnede begrebslige diskussioner af "Beach" ses dette.² Den måske mest oplagte oversættelse til engelsk, ordet 'beach', er dog heller ikke helt ligetil, idet det egentlig betyder sedimentlagene på kystlinjen, særligt rullesten (OED: Beach). Både på dansk og tysk bruges *strand* også poetisk og i en overført betydning mere på linje med de oldnordiske ords mening. Det ser ud til, at denne brug svarer til nutidsbrugen af det franske "estran" og det engelske "strand".

På dansk er der alt i alt sikkert belæg for, at *strand* ændrer betydning i løbet af 1800-årene i ikke-fagsprog: Brugen skifter fra at være et flertydigt kystnært begreb til kun at være det landområde, der overskylles ved højvande. Det ændres også fra en brug både ved fersk- og saltvand, altså søer, floder og hav, til overvejende at bruges i saltvandssammenhæng. Det kan også konstateres, at – både på dansk og tysk – senere i 1800-tallet og i nutidig brug er det overvejende strande med sand, der tænkes på i almindelig sprogbrug. Derfor er det nødvendigt at inddrage det bredere begreb "kyst" for at bygge bro mellem 1800-tallets sprogbrug og nutidens. Det vil også sige at en efterspørgsel af maleriernes geografier, ved hjælp af deres titler, skal forholde sig til en anderledes sprogbrug i 1800-tallet, der er både bredere og smallere end i dag.

---

2 Set fx i John R. Gillis: "The Second Discovery of the Sea", *The Human Shore* [se oversættelse i dette nummer af K&K]. Det er bemærkelsesværdigt, at i den engelske oversættelse fra 1995 af Corbins centrale bog: *Le territoire du vide* bruges "strand" svarende til at originalen bruger 'estran', men det er ikke en konsekvent brug. Se Corbin 1988 og 1995.

Fig. 3. Forfatterens screendumps fra Historisk Atlas. Der er her anvendt høj-kantskortene fra 1840-1899 og 4cm kortene fra 1977-1985, som er det seneste kortmateriale med mere udførlige topografiske signaturer. De nyere kort har et forenklet design, som bl.a. udelader mange bevoksningssignaturer.

KARTOGRAFI OG NUTIDIG GEOGRAFI

På eksempelvis websitet *Historisk Atlas* er det muligt meget præcist at sammenholde kort fra nutiden og 1800-tallet. I perioden fra midten af 1800-tallet til midten af 1900-tallet sker der en ændring i den kartografiske beskrivelse af kystlinjen. Ved at forfølge kystlinjen ses, at den særlige signatur for sandstrand anvendes langt mere på 1977-1985-kortene, end den gør på højkantskortene fra 1840-1899. Et godt eksempel er Øresundskysten nord og syd for København og nordkysten af Nordsjælland (så som Karlstrup Strand og Solrød Strand, Hornbæk Plantage), samt Møns Nordkyst (så som Klosterskovgård og Gammelsø Mose). Det er også interessant, at der på 1977-1985-kortene er langt flere stednavne langs kysten, og mange af dem er "X-lokalitet Strand", hvor der på det gamle kort ikke er et stednavn på lokaliteten. Et eksempel er Nordfyn, vest for Bogense, med Båring-, Varberg- og Brostrand, ingen af hvilke er med på højkantskortene.

Det er forventeligt, at kystlinjen ændrer sig, hvilket også er meget tydeligt på vestkysten af Jylland, mens der derimod stort set ingen ændringer er på østkysterne og i indlandsfarvandene. Dvs. at en hyppigt malet lokalitet

som Bramsnæs i Isefjorden kan betragtes som uændret. Kartografisk er der imidlertid brugt anderledes signaturer, idet det nyere kort ikke angiver en særlig signatur for strandens karakter, mens 1800-tals kortet angiver bevoksning med sivplanter både på land og i vandet. Dette er altså et eksempel på de grønne, bevoksede strande: sivskovene og strandengene. På begge kort er klinterne derimod lige synlige i form af de tætte højdekurver. Der tegner sig en parallel udvikling i kortmaterialet og, som det også vil fremgå af analysen nedenfor, i billedkunsten: Der kommer mere fokus på sandstrand; mens konturerne af fravalget af de grønne strande kan ses i de udeladte kartografiske indikationer.

I geografiske tekster forholder man sig også til problematikken, fx i et opslagsværk som *Den store Danske Encyklopædi* i Merete Binderups artikel: "Kystlandskabet", som bruger ordet *strand* mangefacetteret:

Hvad er det egentlig for et billede, vi ser for os, når vi taler om 'den danske kyst'? Er det brede sandstrande med klitter og et mylder af glade smårollinger, sandslotte og olieglinsende badegæster? [...] Er det mon den stille fjord med smalle, stenede strande, trækroner, der spejler sig i 'søen' og lystfiskeren, der står i vand til livet og venter på hug? Kan det være en frodig strandeng med summende insekter, græssende kreaturer og høje lærkefløjt; eller er det bunker af murbrokker og andet affald, som fejlagtigt er læsset af ved skræntfoden i den tro, at det nok vil skåne sommerhuset for at ende i brændingen?

Eksemplerne er mangfoldige, og det er de ikke blot i kraft af Danmarks overvældende lange kystlinje på de mere end 7000 km. De er det også, fordi samspillet af en række forskellige omstændigheder har betydet, at en meget stor del af de kysttyper, der findes på vore breddegrader, er repræsenteret i Danmark, til trods for landets i øvrigt beskedne størrelse. (Binderup "Kystlandskabet")

Artiklen er delvis baseret på teksten i værket: "Naturen i Danmark", et geografisk værk i 5 bind, og udgivet som et alment tilgængeligt fagligt værk, hvad også understreges i forordet. Dermed er det i sin målsætning direkte sammenligneligt med Erslevs *Geografi for Folket*; og ses i denne artikel som en "nutidens Erslev". Her skrives bl.a.:

Overordnet er kyster i Danmark præget af at landskabet er opbygget af løse sedimentter og dermed mere påvirkeligt af bølger strøm og vind. Her er der forskel på højenergikyster – som Jyllands vestkyst, der bliver udjævnet til en "udligningskyst" og den meget uregelmæssige og statiske *lavenergikyst*. (Binderup *Nutidens kyster og klitter* 399)

Geografien arbejder med to overordnede kysttyper: steilkysten og fladkysten. Steilkysten er erosionskabt, idet vandet fjerner materiale og dermed skabes muligheden for de karakteristiske abrupte vertikale skred, fordi grunden er undermineret. Denne kyst er mere kendt som klintkyst. Klintkysterne har en strandbred, hvis karakter er helt afhængig af klintens materiale og vandforholdene, og dermed består den ofte af en "rodet blanding af sand, grus, og sten, men rene stenstrande af fint slebne og afrundede sten er også almindelige" (Binderup *Nutidens* 413), hvilket også er den oprindelige betydning af det engelske "beach" (jf. OED). For fladkysternes vedkommende drejer det sig modsat om en tilførsel af materiale til et lavtliggende område. De beskyttede kyster er bevoksede, og vegetationen kan være frodig langt ud i vandet. Den her eksisterende strand er dermed en strandeng. Historisk har de typisk været udnyttet til græsning og slæt (Vestergaard 305, 315). Der gøres også rede for klitterne: Klitzonen ind mod land afgrænses af hvor, der ikke længere er havpåvirkning. Alt i alt udgør det danske klitareal omkring 800 km², og det er knap 10 % af det samlede klitareal i Europa (Christensen 299).

Endelig er der stenede strande; disse findes der ikke nogen detaljeret kortlægning over i Danmark. "Selv om [de] både biologisk og økonomisk set er en meget markant naturtype, har de altid haft en mindre bevågenhed end klitkysterne. Det gælder også den rekreative udnyttelse" (Christensen 301). Til gengæld har de haft interesse som råstofkilder. I denne tekst fra *Naturen i Danmark* afsløres netop et fravalg af den type, som blev foretaget i 1800-tallet: Den omtalte "mindre bevågenhed" kan direkte forbindes med, at stenstrandene ikke bliver udforsket af kunstnerne og ikke bliver populære som motiv.

LANDSKABSMALERI SOM KILDE

Som nævnt er det titlerne i Charlottenborgs årlige udstillingskataloger, der her er det praktiske greb anvendt for at inddrage 1800-tallets landskabsmaleri og analysere det i relation til strandens rolle (Oelsner, *Fælles forestillet* 96, 114; Bøgh Jensen, 69). For at bruge disse til at belyse hvilke geografier, der bliver præsenteret i det danske landskabsmaleri, må der

udvælges hvilke (søge)ord, der kan forventes at påvise strand- og/eller kysttyper som motiv.

Blandt de mange geografiske begreber, der kan være synonymmer med et strandområde, er således valgt ord som vig, nor, sund, bælt, bred, bredning, havstok, fjord, og – selvfølgelig – klint samt kyst og strand.³ Klint er et vigtigt begreb, fordi klinerne typisk er spektakulære og kan have et både imponerende og dramatiske udseende, som selvfølgelig har interesseret kunstnerne, samtidig med at kliner sandsynligt vil blive vist med et (geografisk) strandområde (se billede 4).

Det skal understreges, at metoden kun kan påvise tendenser. Udover at Charlottenborgudstillingen i løbet af århundredet ikke er det eneste udstillingssted, er de tidlige Charlottenborgkataloger ikke illustrerede. Først fra 1880 begynder de at have illustrationer og kan så give et indtryk af, hvordan titler fungerer i forhold til motiver, og dermed også give en mere konkret vurdering af resultaterne. Udstillingskataloget fra 1882 kan bruges som et sigende eksempel (*Charl. Udst. 1882*). Et billede af J.E.C. Rasmussen hedder: *Baade i Kallebodstrand* og maleriet illustrerer, at Kallebodstrand er et farvand, dels ved præpositionen "i" dels fordi billedet kun viser vand og skibe (10). J. Sonnes: *Sommeraften ved Sundet* viser to kvinder og en hund på et udsigtspunkt med vand og mange skibe som baggrund (13). Her er der til gengæld ikke nogen skildring af strandområdet. Modsat med F.C. Kiærskou's: *Stormfuldt Bygevejr* (18): Motivet har kyst og strand som centralt motiv og forgrundsmotiv, men det fremgår ikke af titlen, og værket er derfor ikke medtaget som en kystskildring. Ligeledes A. Frits: *Foraarsdag med opklarende Vejr efter Regn. Motiv fra Moesgaard Skov* (22), som centralt i mellemgrunden viser kysten ved Moesgaard og har en ligelig fordeling af billedfladen mellem skov og vand. Det er heller ikke inkluderet, fordi kysten ikke er nævnt i titlen. Det er til gengæld Hans Fischer: *Efteraarsmorgen på Møen. Sommerspiret set fra Sandpynten* (19). Men dette billede viser ganske

---

3 Fravalgt er fx brænding, havn, vand, å, sø, hav, rev, skærgård, kanal, holm, odde, -hoved, begrundet i at disse motiver snarere vil være marine billeder eller bybilleder. Men det skal understreges, at det er en skønmæssig vurdering, som ikke vil være retfærdiggjort i alle tilfælde.

lidt strand i nederste venstre hjørne, og er fra et højt punkt med skrænter og træer i forgrunden. Med dette eksempel fra 1882-kataloget må det siges, at metoden kun har sin styrke i de overordnede tendenser, og især vil kunne bruges til at påpege udviklinger over en årrække.

Det er til gengæld af central værdi, at metoden giver et indtryk af, hvilke lokaliteter kunstnerne malede fra. Der vil selvfølgelig være mange billeder, der ikke har stedsbetegnelse med i titlen, men i de tilfælde, hvor stedet er nævnt, er det en konkret oplysning, som bidrager entydigt til forståelse af hvilke geografier (og strandtyper), kunstnerne forholder sig til. En geografisk inddeling af landet kan imidlertid foretages på flere måder og en traditionel opdeling af landet, fx ud fra almindelige administrative/historiske enheder, tilgodeser i realiteten ikke en undersøgelse af kysttyperne. En sådan opdeling (også) i 1800-tallet vil typisk bruge vand som grænse, som Lillebælt eller Limfjorden. Når fokus er på kysttyper, er det imidlertid mere interessant at have vandgeografien som centrum for områdeinddelingen: I kysttype-regi er det interessant at forholde sig til kysterne på begge sider af Lillebælt og på både nord- og sydsiden af Limfjorden. Dette har referencer til ældre opfattelser af landskabet, som også nævnt i indledningen, hvor vandområder er en sammenknyttende geografi, der formidler kontakt ved at være et transportmedium, mens landområder adskiller ved deres uvejsomhed og ufarbarhed (NB! begge udtryk er relateret til transport). Hermed bliver kysten og stranden et overgangsformidlende område, med åbningen eller adgangen, snarere end grænsen og afslutningen. I Jylland er der tre typer kystområder, der er interessante i forhold til "stranden" i denne sammenhæng. Det er som nævnt vest- og nordkysten og Limfjorden, og så er det østkysten med fjordene. Dermed er det interessant med tre opdelinger af Jylland, vest, øst og nord, men det vil endda ikke tilgodese Limfjorden, som må indgå i et Nord- og Vest-Jylland med Vesterhavskysten. Det er imidlertid mere formålstjenlig at have Limfjordsområdet samlet i en gruppe, som derefter kan underopdeles. En underopdeling vil kunne undersøge forskelle mellem Nord- og Vestjylland med højenergikyster og ørkenagtige sandområder i forhold til Limfjorden og Østjyllands lavenergikyster med enge og havne. Det samme gør sig gældende for Sjælland: På Vestsjælland er det Isefjordsområdet i modsætning til nordkysten og til

dels Storebæltskysten, samt i modsætning til Smålandsfarvandets mange lavenergikyster. For at tilgodese Isefjorden, bliver dermed et meget stort "Vestsjællandsk" område relevant. I analysen af titlerne fra Charlottenborg er det med denne områdeinddeling muligt at undersøge, hvor meget disse to store fjordområder figurerer i forhold til resten af 'deres' landsdel.

LANDSKABSMALERIERNES GEOGRAFIER

Som forventeligt, kan mange titler blandt 1800-tallets landskabsmalerier på Charlottenborgs udstillinger relateres til kyster – fra 1880-1899 er det næsten 700. Til bedst at belyse valgene og dermed udviklingen af strandgeografier, står et par emner frem: Billeder med 'strand' i titlen, og med 'klit', billeder med 'klint' i titlen samt billeder fra Bramsnæs/Isefjorden. De belyser samtidig spørgsmålet med forskellige vinkler og med relation til Bøgh Jensens og Oelsners resultater.

Bøgh Jensen ser på forekomsten af "strand" i billedtitlerne for hele århundredet for at undersøge, hvordan kunstnernes bearbejdning af [sand] stranden som landskabstype udvikler sig. Motivet ses fra midten af århundredet, og antallet stiger i de sidste tre årtier. I løbet af perioden skifter motivet karakter væk fra et goldt landskab med vrag og fattige fiskere henimod en "ren" sandstrand med egen iboende skønhed. Der ses altså en samtidig udvikling i den øgede forekomst af titler med 'strand', i den markant stigende interesse for kyster med sandstrande, gerne brede, og i ændring af betydningen af ordet "strand". I den sidste del af 1800-tallet, hvor billederne med "strand" i titlen for alvor er til stede, er det derfor særlig interessant at se på, hvad billedernes geografier kan vise om fordelingen af landsdele og typen af kyst.

Oelsners resultat er bl.a., at det danske landskab, der defineres i midten af 1800-tallet, er tæt på at være lig det Nordsjællandske, let kuperet, med træer og glimt af vand. Hellebæk er et godt eksempel (Oelsner, *Fælles forestillet* 327, 330). Dette påvises ved at kortlægge billedernes geografier. Oelsners fordelingskort viser også, at på de meget store linjer males de kystnære motiver i de landsdele, hvorfra landskabsmaleriet generelt henter sine motiver (Oelsner, *Det opdelt land* 88-90). Skema 1 viser andelen af alle

landskabsmalerier for hhv. Nordsjælland, Øvrige Sjælland, Fyn og Jylland i perioden 1807-75. Skemaet viser også den massive overvægt Nordsjælland har, som nok skal ses i relation til nærheden til København, hvad dog ikke forklarer det helt, for det er fortrinsvis landskaberne nord for København, titlerne angiver som motiver. Problematikken er gennemgået udførligt af Oelsner og er i øvrigt ikke specifik for Danmark (Oelsner, *Fælles forestillet*, fx 128). En lignende 'akademi-centrisme' kan også ses i Storbritannien, og det selv om kysterne og deres typer kan inddeles med historiske og regionale parametre på de Britiske øer (Payne 201).

Skema 1. Procentfordeling før og efter 1875. Oplysninger til og med 1875: landskabsmotiver generelt fra Oelsner (*Oelsner, Fælles forestillet*). Bemærk at Bornholm m.fl. er udeladt. Oplysninger efter 1875, kystrelaterede motiver (forfatteren).

	Landskabsbilleder generelt 1807-1875 (uden Bornholm), fordeling	Kystrelaterede landskabsbilleder 1876-1899 (uden Bornholm), fordeling	Kystrelaterede landskabsbilleder 1876-1899 (uden Bornholm), antal
Nordsjælland	45,2 %	29,6 %	194
Øvrige Sjælland og øerne	22,8 %	30,7 %	201 †
Sjælland og øerne, ialt	68,0 %	60,3 %	395
Fyn	8,4 %	6,5 %	56
Jylland	17,7 %	31,0 %	203 ‡
Samlet procenttal	94,1 %	97,8 %	

† Heraf Isefjorden = 79 (ca. 12%), Bramsnæs = 23.

‡ Heraf Limfjorden = 24 (ca. 3,7%).

Skema 1 viser også at den udvikling mod Jylland og væk fra Nordsjælland, som Oelsner har påvist i landskabsmaleriet generelt fra 1807 til 1875 også kan ses i de kystnære motiver blandt landskabsmalerierne efter 1875. Det kan endvidere ses, at bevægelsen væk fra Nordsjælland ikke samtidig be-

tyder en bevægelse væk fra Sjælland, for formindskelsen af titler fra Nordsjælland modsvares for halvdelens vedkommende af en stigning af titler fra resten af Sjælland og øerne. Alt i alt ses kontinuitet af foretrukne geografier samtidig med en stabil udvikling mod flere billedtitler fra Jylland, og indenfor Jylland en stigende interesse for Vestkysten.

Dette skift mod den jyske vestkyst og mod sandstrandene belyses yderligere ved at sammenligne to centrale begreber i kystbeskrivelse: *strand* og *klint*. Som nævnt er klinter ligeledes en markant og meget ofte forekommende kysttype. Men undersøges forekomsten af klinterne i billedtitlerne, så tegner der sig et helt andet mønster. Ses der på hele perioden, dvs. årene fra 1807-99, bliver der udstillet omkring 90 billeder med "klint" i titlen, dvs. under en fjerdedel af antallet af billeder med "strand" i titlen. Klinterne forekommer ret stabilt, mens "strand" først kommer med tresserne, fra dette årti stiger antallet til gengæld hurtigt. Antallet af titler indeholdende "strand" er 104 i 80'erne og 134 i 90'erne. Sammenholdt med alle titler med relation til kyster i de sidste 10-år i 1800-tallet, så er der omkring 327 værker i 80'erne og 368 værker i 90'erne. Dermed bliver hhv. 32% og 36% af disse billeder med "strand" i titlen, altså en tredjedel.

Skema 2. Oplysninger om billeder med "strand" i titlen fra Bøgh Jensen (70). Oplysninger om billeder med klint i titlen, til og med 1875, fra Oelsner (pers. medd.), efter 1875, forfatteren. Oplysninger om klit efter 1875, forfatteren.

	Klint	Strand	Klit
Før 1830	11	3	-
1830-39	10	4	-
1840-49	4	7	-
1850-59	9	33	-
1860-69	11	44	-
1870-79	16	73	-
1880-89	15	104	25
1890-99	15	134	16
I alt	90	402	41

I de samme 90'ere er der kun 15 billeder i alt med "klint" i titlen. Til gengæld er der en massiv overvægt af én type geografi, synlig to steder i Danmark: kridtklinterne på Møn og Stevns. Billeder derfra udgør næsten 7/8 af det samlede antal. Den sidste ottendedel kommer ganske meget i 80'erne og spredt over andre dele af landet: Langeland, Århus, Fredericia, Refsnæs og Vordingborg/Næstved egnen. I betragtning af forekomsten af klinter, ikke af kridt, ved de danske kyster, må det konstateres, at der ikke udvikler sig en brug af klint i stedbetejnelserne, som den, der ses i forbindelse med Stranden eller Sundet. Dette må sammenholdes med Møns Klints (og Stevns Klints) popularitet som destination allerede meget tidligt i århundredet (Se fx Oelsner *Politiske landskaber* 15 eller Hedin *Seeing History*); samt at disse klintebilleder forekommer jævnt fordelt over hele århundredet. Det er ikke usandsynligt, at disse to steder har fået et "monopol" på begrebet "klint" i almen bevidsthed – og måske stadig har det? Hvis det er tilfældet, så udelukkes en række, ovenikøbet potentielt *grønne kyster* fra et af hovedbegreberne i relation til strand og kyst, også fordi klintekyster typisk ikke har nævneværdig sandstrand.

Såfremt billeder af klinter skulle findes, måtte det så i stedet skulle forsøges ved stednavne, hvad ville være både omfattende og af tvivlsom værdi: Det kan noteres, at et helt centralt værk som J.Th. Lundbyes *En dansk kyst. Motiv fra Kitnæs ved Roskilde* netop viser en klint men stedet kaldes et "næs".

En undersøgelse af "næs" vil resultere i værker med landskaber bestående af meget andet end klinter. Bramsnæs i Isefjorden, som omtales nedenfor, er et eksempel på dette.

"Strand" indgår i en tredjedel (134 af 368) af de kystrelaterede titler i 1890'erne, 33 af de 134 er angivet fra Jylland, mens Sjælland/Øerne tegner sig for 55. Dermed er kun omkring en fjerdedel af strandbillederne specifikt betegnet som værende fra Jylland, og hvis de, der ikke har nogen stedbetejnelser, regnes med, er det lidt over halvdelen. Den jyske vestkyst og Skagen er altså væsentlig, men 'stjæler' trods alt ikke hele "strand"-billedet. Det kan til gengæld overvejes om sandstranden og den rekreative badestrand stjæler billedet: Faktuelt er der sandstrande i alle danske landsdele, men at påvise, at alle landsdele er repræsenterede ved sandstrande, vil igen kræve en detaillæsning, der ikke er belæg for i det anvendte materiale. Det være

Fig. 4. J.Th. Lundbye: En dansk kyst. Motiv fra Kitnæs ved Roskilde, 1843. Olie på lærred, 185,5 x 255,5 cm. Statens Museum for Kunst (KMS412), www.smk.dk, public domain. Udstillet på Charlottenborg 1843.

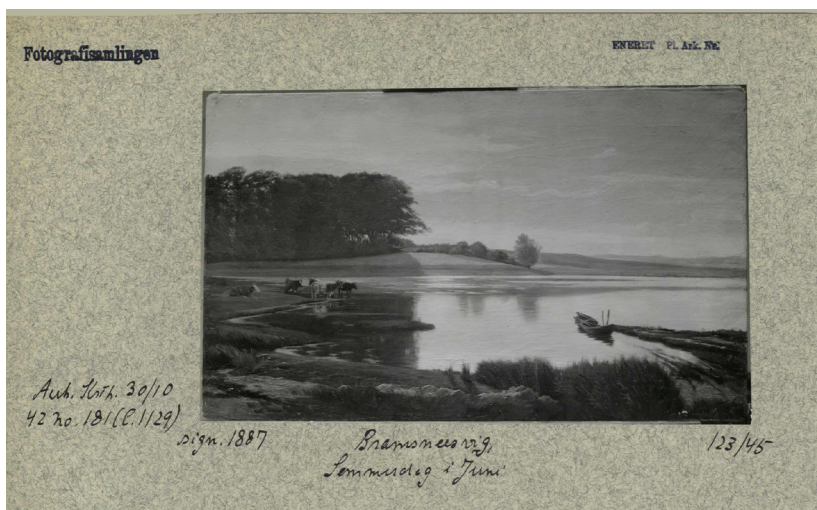
sagt, er der stort set ingen billeder fra den syd- og sønderjyske marskegn, hvor der er bevoksede strandenge, Altså et eksempel på *grønne strande* men også karakteriserede ved at være fladt sletteland, et landskab der *ikke* bliver tilvalgt i 1800-tallet. Det er også et landskab, der står i klar modsætning til de klitter, der pludselig viser sig i titlerne i 80'erne.

Set med geografiske øjne skal man måske undre sig over, at klitterne ikke tiltrak sig opmærksomhed før 1880'erne: Som nævnt har de et påfaldende omfang, også i europæisk kontekst. De er dermed exceptionelle for Danmark på lige fod med kridtklinterne, som fik meget stor opmærksomhed. Igen må afstanden fra København anses for væsentlig, men der kan også fornemmes en ny æstetisk konnotation. Selv med det beskedne statistiske materiale fra 1880'erne og 1890'erne og viden om, at både

kunstnere som C. Købke, M. Rørbye og V. Kyhn malede klitter tidligere i århundredet, ses en pludselig popularitet (Oelsner *Det opdelt land* 94-102). De tidlige kunstnere hæfter sig ved den øde, golde og storladne karakter af klitlandskabet, med andre ord et landskab med sublim elementer. Det er netop det sublime, der påpeges som karaktertræk ved fx Møns klint (Hedin *Mennesket og landskabets dybder* 43-52; Oelsner *Kunstneren som Turist* 95-97; Scavenius 105). Med sandstrandens stigende popularitet kan den nye interesse for klitterne måske også skyldes, at de nu betragtes som et attraktivt sublimt landskab og overtager den type rolle, Møns klint spillede tidligere, inklusivt et rekreativt aspekt (Bøgh Jensen), der naturligt bestyrkes af ikke-bosætningsmuligheder.

På Sjælland ses en udvikling, hvor der kommer færre billeder fra Nord-sjælland, som i den her anvendte geografiske opdeling inkluderer København. Til gengæld får det store Isefjord-område med Roskilde Fjord en større bevågenhed blandt kunstnerne i sidste fjerdedel af 1800-tallet. Isefjorden står således for 12 % af det samlede antal motiver i perioden, Det kan skyldes bedre transportmuligheder, og det kan ligeledes skyldes, at nogle af de udstillende kunstnere på Charlottenborg malede mange billeder fra en bestemt geografi. I relation til Isefjorden er der påfaldende mange billeder (23) fra Bramsnæs, og der er lige så mange motiver angiveligt fra Bramsnæs, som fra hele Limfjorden. Bramsnæs er her ekstra interessant, fordi det område konsekvent har en bevokset kystlinje: en helt "grøn strand". Det er kunstnere som A. Rüdinger og Harald Foss, men også to værker af Vilhelm Kyhn ses, ligesom C.F. Aagaard, Godfred Christensen, Thorvald Niss, J. Boesen, Sigvard Hansen, Nils Bredal, P.J. Ølsted, Adolf Larsen og C. Soya-Jensen; og dermed en blanding af i dag nærmest ukendte og kendte kunstnere.

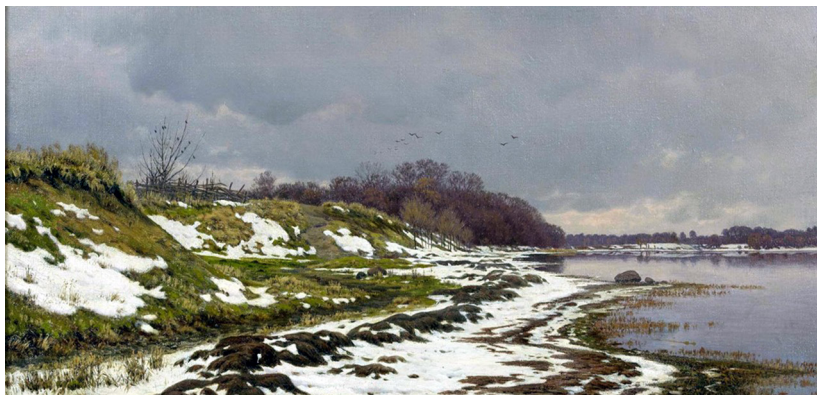
En anden påfaldende populær geografi i Isefjorden er Rørvig, og de billeder er især malet af Vilhelm Kyhn. Billeder fra Rørvig er ikke nævnt i det seneste store værk om Kyhn, men som påpeget af Bo Bræstrup i "Rørvig by og land" var Kyhn regelmæssigt i Rørvig i 1880'erne, hvor han angiveligt tilbragte første del af somrene i Rørvig og anden del ved Ry (Bræstrup 8; Oelsner og Grand). I modsætning til Bramsnæs er der flere strandtyper ved Rørvig, inklusive at nordkysten af Holbæk Amt og Odsherred har sandstrande. Men Rørvig er et af de mere problematiske stednavne, fordi

Fig. 5. Der er ikke megen information om Rüdinger på fx Kunstindeks Danmark. Han var musiker men tilhørte også gruppen af landskabsmalere og udstillede jævnligt på Charlottenborg. Dette eksempel på hans billeder beskriver fint strandtypen i Bramsnæs Vig i 1887. Kunstbiblioteket, fotografisamlingen: <http://kunstbib.dk/samlinger/fotografier-og-dias/fotografier-af-dansk-billedkunst/000054727/2>

motiver tværs over næsset med relation til byens opland inkluderes. Der er derfor ikke belæg for, hvilke af Rørvigs strandtyper Kyhn har skildret. Herimod står Bramsnæs-motiverne tilbage som en indiskutabel gruppe af 'grønne strande' med den bevoksede kystlinje, som er særlig interessant, fordi der er tale om en markant stigning i den senere del af 1800-tallet. De opfattes dog næppe som centrale områder i den danske strandgeografi i dag på lige fod med Vesterhavskysten og kridtklinterne: De har ikke kunne anfægte diskursen om sandstranden.

En tankevækkende oplysning mere, der kan uddrages af fordelingen af kunstnernes geografier, er hvilke dele af landet, der bliver mindre opsøgt i sidste del af århundredet, hvad angår skildringerne af kysterne. Der er påfaldende få billeder fra Fyn, andelen daler endog i de sidste årtier, og stort

Fig. 6. H.G. Friis: Nordfalsters kyst, 1883. Olie på lærred, 52 x 83 cm. Privateje. Friis, som bor på Nordfalster, dør i 1892. Efter hans død bliver der kun udstillet to billeder angiveligt fra Falster på Charlottenborg.

set ingen fra Nordfyn; Lillebælt ved sejlrueten og Sydfyn/sydfynske Øhav er blandt de steder, der dog figurerer. Lige så markant er det, at Lolland er helt fraværende, samt at det samme næsten gælder for Falster, og at Falster stort set kun er repræsenteret ved (nord)kysten til Smålandshavet. Denne er mestendels skovklædt, altså en grøn kyst. Heller ikke Sydfalsters lange sandstrande ses, de er helt fraværende.

Disse er fravalg, der tegner sig tidligt i århundredet, men som bliver manifesteret i slutningen af århundredet. De er des mere påfaldende, eftersom transportforholdene alt andet lige er forbedrede og burde kunne fremme besøg fra kunstnerne. Det kan alligevel konstateres, at det, i relation til Charlottenborg udstillingerne, ikke er tilfældet. Nogen landsdele fravælges i 1800-tallet uanset hvilke strande, de har.

SAMMENFATNING

Undersøgelsen af 1800-tallets landskabsmaleri påviser, at den danske landskabsopfattelse i den periode, hvor en dansk landskabsidentitet var en agenda, rummede et strandbegreb, der ikke er fjernt fra det nutidige

Fig. 7. C.W. Eckersberg: Teglværket Renbjærg ved Flensborg Fjord, 1830. Olie på lærred, 22,5 x 32,5 cm. Statens Museum for Kunst (KMS1350), www.smk.dk, public domain. Udstillet på Charlottenborg 1831 som "Prospekt af Teglværket Reenberg ved Egersund".

geografiske strandbegreb. De geografier, der blev skildret, indbefatter de bevoksede kyster og strandenge, såvel som klintekysterne. 1800-tallets landskabsmaleri kan også påvise den gryende interesse for sandstrandene, og hvordan den bliver meget markant i de sidste årtier af århundredet. Ligeledes kan billederne være med til at dokumentere, at den ikke-faggeografiske betydning af "strand" har ændret sig markant, og at i slutningen af århundredet tegner der sig en association til sand fremfor andre strandmaterialer, ligesom klitlandskaberne inddrages mere.

I modsætning til *strands* skiftende betydning er kystbegrebet langt mere stabilt gennem perioden: Anvendelsen af det overordnede kystbegreb, i form af kystrelaterede begreber, påviser, at kunstnerne absolut beskæftigede sig med flere typer strand end sandstranden. Her ses, at den

grønne strand er et populært motiv, men at den interesse skal findes vha. andre begreber end *strand*, særlig i den sidste del af 1800-tallet hvor de grønne strande angiveligt er blevet til grønne kyster. Det er derfor ikke underligt, hvis nutidige betragtere af mange af 1800-tallets kystrelaterede billeder ikke vil opfatte dem som danske strandbilleder, men som kystbilleder.

Hermed ses, at tilvalget af *strand* som sandbadestrand og dermed rekreativt område, også er et tilvalg, som skaber en modsætning til de andre strandtyper som stenstrandene eller de grønne strande, som faktisk har frodighed og erhvervsmuligheder. Men de bliver alligevel fravalgt i 1800-tallet, ligesom der ses et stabilt fravalg af nogle landsdele. Det særlig interessante er, at der er et klart sammenfald mellem disse fravalgte geografier og de områder, der i dag ses omtalt som *udkantsdanmark*. I den nyere omskrivning *vandkantsdanmark* er problematikken åbenlys: ikke-sandstrandene mangler deres eget begreb. Et begreb, der skal udfylde tomrummet fra det bredere strandbegreb, som skal være mindre overordnet end kyst, og som skal have associationer til værdi, både hvad angår naturen og livsvilkår. Måske vil vi – om føje år – have både blå, såvel som grønne eller stenede vandkanter i Danmark? Måske bliver kystbillederne ad åre til vandkantsbilleder?

SUSANNE BANGERT, Postdoc ved Institut for Kunsthistorie, Aarhus Universitet og Fuglsang Kunstmuseum (Lolland), med projektet "Kunst som regional identitetsformer" (<https://www.ny-carlsbergfondet.dk/da/kunst-der-former-en-region>). Har skrevet "Gathering Storm: A Landscape Painting from a Danish Province and its Art Histories", *Romantik: Journal for the Study of Romanticisms*, Nr. 7, 2018, 47-72. Den skrevne artikel indgår i undersøgelsen af, hvilken landskabelig identitet det sydlige Sjælland og Øerne, Møn, Lolland og Falster får i løbet 1800-tallet og har i dag.

THE "WINDSWEPT DANISH STRAND" AND 19TH CENTURY LANDSCAPE PAINTING

Beaches [*strand,-e*] are arguably the central and most important feature of the geography of Denmark. The country has a coastline of over 7000 km. Some of these beaches are the sand-*strande*, which today in Danish and other languages are close to synonymous with 'beach', implying sand beach with space for bathing and leisure. However, there are many other

types as the origin of beach in English denotes, but during the 19th century these were ousted. Landscape painting in the 19th century, being central in defining a national identity – and a national landscape – bears witness also to - what became – debarred beaches. With an interdisciplinary approach, the article looks at the evidence of the “strand” in etymology, cartography, geography and landscape painting in the 19th century. It explores the different usage of *strand* over time, and in general language as opposed to the geographical terminology. It appears, that it is the general term coast, which encompass the wider concept; and by using it, these other and often ousted types do appear in the landscape paintings. Only, since they figure as depictions of the general concept coast, they emphasize how earlier well-regarded *strand* types are presently relatively disregarded. As a concluding remark, the article suggests reconsiderations of those coastal parts in the larger perspective of the ‘national’ nature, nature preservation and identity.

KEYWORDS

DA: Strand-typer; 1800-tallet; landskabsmaleri; national identitet; kyst; klit; klint; naturopfattelse; stenstrand; strandenge
 EN: Beach types; 19th century; landscape painting; national identity; coast; littoral

LITTERATUR

- Deutsches Wörterbuch*. Red. Jakob Grimm og Wilhelm Grimm. Leipzig 1854-1961. bd. 16. <<http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz>>
- Fortegnelse over De ved Det kongelige Akademie for De Skjønne Kunster offentlig udstillede Kunstværker [1882]*. København 1882.
- Historisk Atlas*. <<https://historiskatlas.dk/>>
- Oxford English Dictionary: *Beach, N.*: Oxford University Press. <<https://www.oed.com/view/Entry/16443>>
- Oxford English Dictionary: *Strand, N.1.*: Oxford University Press. <<https://www.oed.com/view/Entry/191228>>
- "Strand." *Ordbog over det danske sprog*. <<https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=strand>>
- "Strandbred." *Ordbog over det danske sprog*. <<https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=strand-bred>>
- Salmonsens Konversationsleksikon*. 2. udg. København: Projekt Runeberg, 1923. <<http://runeberg.org/salmonsens/2/>>

- Binderup, Merete. "Kystlandskabet". *Naturen i Danmark*. Red. Fenchel et al. Den Store Danske: Gyldendal, 2006-13. <<https://naturenidanmark.lex.dk/Kystlandskabet>>. 1. september 2020.
- Binderup, Merete. "Nutidens kyster og klitter". *Naturen i Danmark, vol 2: Geologien*. Red. Gunnar Larsen. 2.udg., København: Gyldendal, 2012: 397-438.
- Bræstrup, Bo. "Vilhelm Kyhn og Rørvig". *Rørvig By og Land* 36.2 (2014): 7-12.
- Bøgh Jensen, Mette. "Ved Stranden". *I bølgen blå: Willumsen og de badende børn*. Red. Mette Bøgh Jensen og Annette Johansen. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2016: 67-85.
- Christensen, Steen N.. "De eksponerede kyster". (Hans Dreisig s. 289-99) *Naturen i Danmark, vol 3: Det åbne land*. Red. Peter Vestergaard. København: Gyldendal, 2007. 247-304.
- Christiansen, S., et al. "Geografi" *Københavns Universitet 1479-1979: Det matematisk-naturvidenskabelige fakultet*. Red. T. Wolff. København: Gad, 1979. 13: 377-446.
- Corbin, Alain. *Le territoire du vide: L'occident et le désir du rivage (1750-1840)*. Collection Historique. Paris: Aubier, 1988.
- Corbin, Alain. *The Lure of the Sea: The Discovery of the Seaside in the Western World 1750-1840*. London: Penguin, 1995.
- Gillis, John R. "The Second Discovery of the Sea". *The Human Shore: Seacoasts in History*. Chicago, Ill: The University of Chicago Press, 2012: 128-57.
- Hedin, Gry. "Mennesket og landskabets dybder". *Jordforbindelser: Dansk maleri 1780-1920 og det antropocæne landskab*. Red. Gertrud Oelsner og Gry Hedin. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2018: 42-75.
- Hedin, Gry. "Seeing the History of the Earth in the Cliffs at Møn: The Interaction between Landscape Painting and Geology in Denmark in the First Half of the 19th Century". *Romantik 2.1* (2013): 77-101. <http://dx.doi.org/doi:10.7146/rom.v2i1.20196>
- Nørregaard-Nielsen, Hans Edvard. *Danske kyster*. København: Ny Carlsberg Glyptotek, 1986.
- Oelsner, Gertrud. "Det opdelte land. Sjælland, Fyn og Jylland i dansk landskabsmaleri og geografi i 1800-tallet". *Jordforbindelser: Dansk maleri 1780-1920 og det antropocæne landskab*. Red. Gertrud Oelsner og Gry Hedin. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2018: 77-107.
- Oelsner, Gertrud. *En fælles forestillet nation: Dansk landskabsmaleri 1807-1875*. Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet, 2017. Phd afhandling.
- Oelsner, Gertrud. "Kunstneren som turist". *Udsigt til Guldalderen*. Red. Gertrud Oelsner. Maribo: Storstrøms Kunstmuseum, 2005: 95-104.
- Oelsner, Gertrud. "Overblik og grænser". *Vilhelm Kyhn & det danske landskabsmaleri*. Red. Gertrud Oelsner og Karina Lykke Grand. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2012: 155-84.
- Oelsner, Gertrud. "Udsigt til Guldalderen: Politiske landskaber". *Udsigt til Guldalderen*. Red. Gertrud Oelsner. Maribo: Storstrøms Kunstmuseum, 2005: 9-35.
- Oelsner, Gertrud, og Karina Lykke Grand, red. *Vilhelm Kyhn & det danske landskabsmaleri*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2012.

Payne, Christiana. *Where the Sea Meets the Land. Artists on the Coast in Nineteenth-Century Britain*. Bristol: Samson & Company, 2007.

Scavenius, Bente. "De mønske kridtbjerger. Søren Læssøe Lange og C.W. Eckersberg på Møn". *Udsigt til Guldalderen*. Red. Gertrud Oelsner. Maribo: Storstrøms Kunstmuseum, 2005: 105-16.

Vestergaard, Peter. "Strandengskysterne". (Hans Dreisig s. 338-48) *Naturen i Danmark, vol 3: Det åbne land*. Red. Peter Vestergaard. København: Gyldendal, 2007: 305-57.

